

Stručná charakteristika území

Velká města představují v současnosti obtížně ohraničitelná území, jejichž regionální svazky se rozprostírají v rozsáhlých oblastech mimo administrativní hranice města. Stavební růst Prahy překročil v 19. století středověké hradby a městské domy, městské obyvatelstvo a městský způsob života se rozšířil do původně ryze venkovského zázemí. Již počátkem 20. století využívala československá statistika pro hodnocení charakteristik obyvatelstva a bydlení **sídelní aglomerace** (Sčítání bytů 1921), které sloužily v pozdější době zejména jako jednotky územního plánování (Hůrský 1961; Matoušek 1976; Terplan 1986; 1988; 1993). Vymezením urbanizovaných území v podobě areálů maximálního zalidnění se zabýval Jaromír Korčák (1966) a následně Martin Hampl (Hampl, Gardavský, Kühnl 1987). Aglomerace nebo metropolitní území jsou u nás většinou vymezovány účelově pro cíle konkrétních úkolů, především plánovací praxe. Je tomu tak i v případě Pražské (středočeské) aglomerace nebo Pražského metropolitního regionu, což jsou nejčastěji používané názvy urbanizované oblasti hlavního města. Rozdílná vymezení aglomerace Prahy lze objevit jak v geografických studiích, tak v urbanistických a plánovacích dokumentech (viz tabulka 1). V novějších publikacích ČSÚ lze najít informace za Pražskou středočeskou aglomeraci (PSA), jejíž vymezení s malými změnami odpovídá tzv. Pražské sídelně regionální aglomeraci z roku 1976. Zároveň ČSÚ používá tzv. Pražskou metropolitní oblast - tedy území hlavního města Prahy a okresů Praha-východ a Praha-západ.

Tab. 1 Urbanizovaná území Prahy

Název urbanizované oblasti	rozloha (km ²)	počet obyvatel	hustota zalidnění	pramen
Praha aglomerace	280	1069	3813	Blažek 1962; Votrubec 1965
Metropolitní oblast	3107	1561	502	Kühnl 1971; Mašek 1970
Pražská - středočeská aglomerace	2780	1580	568	Matoušek 1976
Pražská - středočeská aglomerace	3640	1680	460	Havlík 1983
Pražská aglomerace	3350	1600	478	Hrůza, Borovička 1983
Pražská - středočeská aglomerace	2990	1614	540	Musil, Ryšavý, Velíšková 1984
Pražská - středočeská aglomerace	4116	1736	422	TERPLAN 1986
Pražský metropolitní region	2011	1407	700	Grime, Kára 1990
Pražský region	3917	1737	443	TERPLAN 1993
Pražská aglomerace	4000	1700	450	Hrůza 1994
Pražská středočeská aglomerace	3912	1725	441	ČSÚ 1998
Pražská metropolitní oblast	1667	1369	821	ČSÚ 1998

Oblasti intenzivních denních kontaktů obyvatel města odpovídá zhruba území Pražského městského regionu, který je tvořen hlavním městem Prahou a přilehlými okresy Praha-východ a Praha-západ (v hranicích z roku 2001). Region představuje denní městský systém, v němž se odehrává podstatná část aktivit obyvatelstva Prahy.

Urbanizační procesy v Praze

V následující části jsou popsány a zhodnoceny jednotlivé druhy urbanizačních procesů a jejich vliv na utváření sociálně prostorové struktury Prahy. Tato část je zaměřena především analyticky, na vystižení mechanismů působících v jednotlivých etapách vývoje města na **rozmístění a sociální diferenciaci** obyvatelstva v Pražském městském regionu.

Poloha Prahy v geomorfologicky složitém terénu, v místě umožňujícím mělký přechod Vltavy, zřejmě předurčila budoucí význam zemědělských a obchodních osad keltských, germánských a později slovanských kmenů. I když lze předpokládat významnou pozici pražského území i v systému osídlení předslovanského období, zásadní význam pro následný vývoj Prahy mělo přenesení knížecího sídla Přemyslovců z nedalekého Levého Hradce na hradčanský ostroh. Na přelomu 9. a 10. století lze pokládat Pražský hrad a osady v podhradí za vyvinuté městské sídlo a centrum českého státu (Borovička, Hruža 1983). Na pravém břehu Vltavy se zformovaly kolem kostelů a tržišť další osady, které vytvářily řetězec spojující oba hrady v "sídelní aglomeraci" se stále vzrůstající vahou staroměstského prostoru. Již v této době můžeme hovořit o velmi složité struktuře sídel se specifickým rozmístěním jednotlivých funkcí města i obyvatelstva Prahy. Prototypem pozdějšího nodálního vztahu města a zázemí byl Pražský hrad, jako residenční sídlo elitní vrstvy města a státu, a jeho podhradí osídlené poddanským obyvatelstvem zajišťujícím převážně zpracování surovin, které byly dováženy ze širšího okolí města i z ciziny.

Město se postupně rozšiřovalo nejprve v oblasti mezi Pražským hradem a Vyšehradem, kde vzniklo ve třináctém století nové Havelské Město a ve čtrnáctém Menší Město pražské. Hned nato uskutečnil Karel IV. jeden z největších projektů výstavby města a středověkého urbanismu vůbec - založení Nového města. Čtyři pražská města byla poté obehnaná novými hradbami, které je sevřely až do poloviny 19. století. Období mezi výstavbou rozsáhlého Nového města a bouřlivým rozvojem pražských předměstí 19. století bylo vyplněno celou řadou přestaveb území uvnitř hradeb. Za vlády Habsburků vzniklo mnoho nových šlechtických paláců a měšťanských domů.

Již v prvopočátcích města lze vysledovat zřetelnou **diferenciaci funkcí** jednotlivých částí Prahy a obyvatelstva zde žijícího. Nejdůležitější postavení měl Hrad za vlády Rudolfa II. Praha byla tehdy jedním z nejvýznamnějších center diplomatického dění, uměleckého života a vědeckých bádání v Evropě (Borovička, Hruža 1983: 41). Významné postavení měl v tomto období i staroměstský prostor, kde se soustředil obchod. Charakteristické rozdělení Prahy na levobřežní "vládní" a pravobřežní "obchodní" centrum je rozvinuto již v období feudálního města. Na Hradčanech byla soustředěna feudální elita, služebnictvo a rozsáhlý dvůr, v podhradí na Malé Straně byly především residence šlechty, ale např. i kolonie umělců. Hradčany i Malá Strana se postupně zaplňovaly honosnými stavbami feudálních pánů a církve. Výrazná moc církve se projevila v množství kostelů lokalizovaných po obou stranách Vltavy. Kostely a kláštery představovaly významná jádra osídlení, kolem kterých se koncentrovaly rozličné církevní řády. Takto fragmentovaný prostor se vyvíjel až do roku 1784, kdy bylo zabráno civilisty nebo vojskem přes 70 církevních areálů (Kohout, Vančura 1986: 15).

Fyzická struktura i počet obyvatel města byl několikrát poznamenán vpády cizích vojsk nebo morovými epidemiemi. Ekonomika města byla ovládána cechy řemeslníků, kteří byli koncentrováni podle odvětví do jednotlivých částí města. Podobně byl organizován i obchod na tržištích. Názvy některých pražských ulic i náměstí dokumentují tuto diferenciaci dodnes. Nejvýznamnější zástupci cechů se dostávali postupně do postavení spoluvládů s konšely jednotlivých pražských měst (Kohout, Vančura 1986).

Na přelomu 18. a 19. století měla spojená pražská města kolem 75.000 obyvatel. Staré Město bylo tvořeno převážně jednopatrovými měšťanskými domy, ve kterých byly jasně odděleny prostory pro majitele domu a služebnictvo. Patricijské domy nejbohatších měšťanů byly lokalizovány kolem Staroměstského náměstí, ostatní náměstí sloužila jako tržiště se specializovaným sortimentem a s výrobně-obytnými domy řemeslníků. Tržiště, široké ulice a rozvolněná zástavba plná zahrad byla typická pro prostředí Nového Města, jehož podstatná část patřila německému obyvatelstvu. Židovské město, až do roku 1850 samostatné, představovalo nejchudší část tehdejší Prahy. Hradčany sloužily především jako sídlo vojenské posádky, jejíž početní stav přesahoval v některých obdobích 10.000 mužů. Vojsku sloužila i celá řada dříve církevních objektů. Vojenskou citadelou byl i Vyšehrad. Malá Strana s podhradím byla tichým sídlem šlechty, cizích obchodníků a drobných řemesel.

Za původními hradbami byly lokalizovány zemědělské vsi - Libeň, Bubny, Holešovice, Bubeneč, Dejvice, Košíře, Podolí, Pankrác, Vršovice a Nusle (Kohout, Vančura 1986). Kolem barokních hradeb středověkého města převládala zemědělská krajina. Mezi vinicemi a zahradami se nacházela

nepřístupná letní sídla feudálů a zbohatlých měšťanů, např. Dienzenhoferův letohrádek (dnes Portheimka) a Clam-Gallasova Klamovka na Smíchově, Schönfeldův letohrádek Růžodol v Karlíně, dále Smetanka, Pštroska, Feslovka, Eichmanka, Kravín, Zvonařka, Sakrabonka, Folimanka, Přemyslovka, Bělka a další. Všechna tato místa byla v následujících letech podstatně přeměněna nebo překryta rozvojem předměstských čtvrtí Prahy. Lokalizace prvních průmyslových továren byla častá právě v předměstských polohách u sídel jejich zakladatelů.

Industriální - kapitalistické období

Počátek průmyslového věku můžeme v Praze ztotožnit se zakládáním prvních továren. Na začátku 19. století byla Praha průmyslem ještě zcela nedotčená. Manufakturní výroba se soustředila výhradně uvnitř hradeb a ve stejných oblastech Starého a Nového Města byly lokalizovány i první **průmyslové továrny**. Nárůst počtu obyvatel ve vnitřní Praze a zvětšující se počet manufaktur vytvářely tlak na rozšíření Prahy do území za hradbami. Prvotní rozvoj se soustředil do oblasti za Poříčskou bránou, kde po napoleonských válkách od roku 1817 postupně vznikalo nejstarší pražské předměstí Karlín. Zástavba vznikala plánovitě v součinnosti tehdejších orgánů státní správy na zelené louce, v místech, kde byla původně pouze pole a zahrady. Tehdejší vláda poskytovala průmyslníkům, kteří se hodlali natrvalo usadit v Karlíně značné výhody (Říha, Stefan, Vančura 1956: 35).

Odišným způsobem se utvářel ve stejné době Smíchov, který rostl spontánně zejména kolem dnešní Plzeňské silnice. V obou předměstích vznikaly především větší průmyslové továrny (tabulka 2), které nenašly místo ve vnitřní Praze. V některých případech proběhlo i stěhování výroby z centra na předměstí (např. Ringhofferova továrna ze Starého Města na Smíchov).

Ostatní území za hradbami se postupně přeměňovalo z periferie na oblíbené místo Pražanů. Konaly se zde pravidelné slavnosti, rozrůstaly se zahrady. Vedle rekreačního využití plnilo nejbližší okolí Prahy funkci zemědělskou, hojné byly zejména vinice zakládáné v době Karla IV., zelinářské zahrady a pole. Mezi nimi byly malé vesnice, které se začaly od poloviny 19. století postupně transformovat v pražská předměstí. Výrazně k tomu přispěla stavba železnice. Ta byla společně s přístupem k Vltavě rozhodujícím faktorem pro diferenciaci obytných a průmyslových předměstí Prahy. Továrny vznikaly v Holešovicích a Libni. Holešovice-Bubny, připojené v roce 1884 k Praze, se přeměnily během deseti let ze zemědělské obce na tovární a dělnickou čtvrť. To ovlivnila zejména výstavba nového mostu a "odkládání" hlučných a nežádoucích provozů z pražského území do oblasti mezi původní jádra Holešovic a Bubnů. Podobný vývoj měla i Libeň, připojená k Praze roku 1901.

Tab. 2 Rozvoj průmyslu v Praze a předměstích v první polovině 19. století

rok	předměstí	továrna
1821	Praha	20 kartounek, 4 dílny na rukavice, 9 pálenic, 9 výroben cikorky, 3 barvírny zpracování kostí, kůže, svíčkárna, porcelánka
1801	Karlín	kartounka Przibram
1805		papírna Schönfeld
1821		Jerusalemova kartounka
1833		Thomasova strojárna
1845		plynárna
1854		Daněk a spol.
1815	Smíchov	kartounka Przibram
1816		kartounka Porges
1848		Portheimova továrna na potisk barchetu
1852		Ringhoferka se stěhuje ze Starého Města, porcelánka Portheim, parní pila pro dráhu
1857		plynárna

1823	Holešovice	Dormitzerova kartounka
1828	Bubeneč	papírna
1825	Žižkov	Sellier a Bellot - kapslovna
1864		plynárna

Výstavba továren měla rozsáhlé důsledky nejen v urbanistické struktuře města, ale i v sociální stratifikaci městského prostředí a diferenciaci průmyslových a obytných čtvrtí. V Praze se přestaly stavět paláce, protože šlechta již neměla tolik peněz a zejména po roce 1848 se stěhovala do Vídně (Kohout, Vančura 1986). Stavěly se činžovní domy, které uvnitř hradeb nahradily celé skupiny měšťanských domů. Na předměstích představovaly činžovní domy rozhodující část zástavby. Rozvíjely se oblasti s levnými pozemky u železnic a kolem průmyslových závodů na Žižkově, v Holešovicích, Libni a na Smíchově. Kolem továren vznikla početná dělnická třída. Bytová výstavba byla většinou umisťována přímo do sousedství průmyslových závodů tak, že se navzájem prolínaly.

Kromě oficiálních předměstí sahal vliv Prahy i do odlehlejších částí za městskými hradbami. Rozsah pražské aglomerace můžeme posuzovat např. podle obcí vyjmenovaných v novém stavebním řádu pro Prahu a okolí (1864), který se vztahoval i na Karlín, Smíchov, Vinohrady, Žižkov, Košíře, Střešovice, Břevnov, Dejvice, Bubeneč, Libeň, Troju, Vršovice, Nusle, Michli a Podolí. Naproti zřejmé funkční integraci přilehlých obcí s Prahou stály rozdílné zájmy představitelů jednotlivých předměstí, které bránily administrativnímu připojení i obcí spojených s Prahou plynulou zástavbou nebo tramvajovou dopravou. Význam předměstí byl na přelomu 19. a 20. století vyjádřen udělením statutu města postupně Vinohradům (1879), Žižkovu (1881), Košířím (1894), Libni a Nuslím (1898), Vršovicím a Vysočanům (1902), Karlínu, Bubenci a Smíchovu (1904) a Břevnovu (1907), což významně posílilo samostatnost jednotlivých měst a odpor vůči připojení k Praze.

Růst předměstí byl především důsledkem rozsáhlé migrace z venkova. Některá předměstí byla vyhledávána zámožnějšími vrstvami, zatímco jiná zůstávala čtvrtěmi chudých. Příkladem diferenciaci bydlení může být rozvoj Vinohrad a Žižkova (tabulka 3).

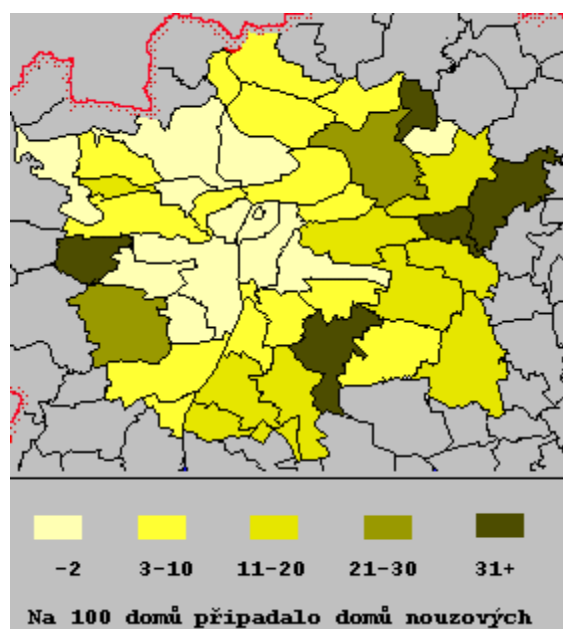
Tab. 3 Populační růst Vinohrad a Žižkova

rok	Vinohrady		Žižkov	
	počet obyvatel		průměrný roční nárůst	
1843	252		-	
1850	410		23	
1857	1956		221	
1869	5610		305	
1875	8930	14200	2920	
1880	14831	21212	1180	1402
1890	34531	41236	1970	2002
1900	52504	59326	1797	1809
1910	77120	72173	2462	1285

1921	83367	71766	568	-37
1930	95497	91082	1348	2146
1938	104480	101174	1123	1262

Výstavba Žižkova probíhala v urbanisticky méně příznivých podmínkách svažitého terénu, který představoval v době svého vzniku jednu z největších koncentrací dělnického obyvatelstva a tvořil příjmovou zónu obyvatelstva příchozího do Prahy za prací. "Stěhovali se sem dělníci z venkova, kteří docházeli do nově zakládaných továren v předměstských čtvrtích" (Votrubec 1965: 45). Vznikaly zde činžovní domy s pavlačemi, stavěné s maximální úsporností a bez dostatečných hygienických zařízení. Vinohrady byly lokalitou komfortnějších bloků s modernějším zařízením a s velkými byty pro zámožnější obyvatelstvo (Janáček 1977: 322). Stěhovali se sem "drobní měšťáci, kteří žili v souladu se zákony, dbali o blaho a mravy svých rodin a o svou důstojnost, šetrní, příčinliví a dřiči" (Kovařík 1980: 439).

Obr. 2 Podíl nouzových domů v pražských katastrech v roce 1930. Sestaveno podle Votrubce (1959)

Ačkoli byly rozsah i tempo růstu Vinohrad i Žižkova téměř shodné, příchozí obyvatelstvo se u těchto čtvrtí výrazně lišilo. Boháč (1923: 56) upozorňuje, že na rozdíl od průmyslových oblastí Československa vynikala Praha na počátku 20. století nejen imigrací dělníků, ale rovněž dalších skupin obyvatelstva. Mezi nimi výrazně ovlivnili sociální strukturu příjmových oblastí města zejména "úřednictvo a příslušníci volných povolání, rentiéři, penzisté, zámožnější obchodníci i průmyslníci a snaživější živnostníci". Tyto zámožnější vrstvy obyvatelstva směřovaly především do centra města, na Nové Město, do Josefova, na Staré Město, Vinohrady, Smíchov, do Karlína, na Letnou, do Bubence, Dejvic a nové čtvrti Hradčan (u Písecké brány). "Chudší obyvatelstvo z těchto čtvrtí pak jest vytlačováno, zejména přestavbou starých domů a přeměnou obytných místností ve skladiště, obchody a úřadovny do čtvrtí od středu Prahy vzdálenějších. Tak si vysvětlíme, proč právě části Prahy, jež měly v posledních desítiletích největší vzrůst obyvatelstva, jako Vršovice, Nusle, Holešovice-Bubny a některé obce ve smíchovském a nuselském okrese, mají mnohem větší procento obyvatelstva v Praze narozeného než vnitropražské čtvrti, jejichž populace již mnoho neroste. Proudění obyvatelstva v Praze jest všeobecně takové, že velká část přistěhovalců se usazuje ve vnitřní Praze, vytlačuje odtud domorodé obyvatelstvo, které se stěhuje do obcí předměstských" (Boháč 1923: 56).

Typickou výstavbou v těchto místech byly nové nájemní domy s mnoha byty. V okrajových částech předválečné Prahy se vyskytovala i celá řada nouzových obydlí pražské chudiny (obr. 2), která se

udržovala ještě dlouhou dobu po válce. Příkladem může být vršovická čtvrť Na Rafandě, *"která vznikla nad vršovickým nádražím a nad Edenem. Vytvářeli ji lidé, kteří chtěli bydlet a neměli na to, a tak si stavěli nouzové byty z materiálu, jaký se jim podařilo sehnat - z beden, prken, latí, ze staré bouračky, i z papíru, někdo sehnal komediantský vůz nebo vyřazený železniční vagón"* (Kovařík 1980: 456). Výjimečně byly v Praze budovány dělnické kolonie typické pro západní města (Anglie, Německo). Příkladem může být výstavba v Holešovicích a nebo smíchovská Mrázovka vystavěná pro 1200 lidí. Velký počet dělníků bydlel také v oblastech Michle, Nuslí, Strašnic, Záběhlic a Vysočan.

Naopak pražské centrum, podobně jako u mnoha evropských měst, představovalo zejména v některých částech lukrativní místo pro bydlení. Příčinou je architektonická kvalita, symbolická hodnota a tradice některých míst zejména na Hradčanech, Malé Straně a Starém Městě. Historické jádro Prahy mělo v meziválečném období i výraznou vnitřní diferenciaci. Vedle vznikajícího city, které postupně vytlačovalo obytnou funkci, můžeme najít i velmi starou a nevyhovující zástavbu "vnitřních periférií". Výraznou přeměnou na *"moderní a bohatou čtvrť"* (Král 1946: 55) prošel zejména Josefov, který byl před asanací považován za nejhorší část Prahy. Asanace uskutečněná v letech 1893-1917 podstatným způsobem přeměnila charakter fyzického i sociálního prostředí Josefova, části Starého a Nového Města. Podobně byl přeměněn i charakter Podskalí.

Praha měla za první republiky i typický *westend* tvořený nově vzniklými buržoazními čtvrtěmi v Dejvicích, Bubenči a na Ořechovce, ale také přepychové vily kolem barrandovských ateliérů. Vysoký standard měla např. vilová čtvrť v Bubenči, osídlená v 70. letech 19. století zámožnými Němci, o něco nižší domky na Spořilově a na Zahradním Městě (Votrubec 1965; Kohout, Vančura 1986). Pro úředníky státní správy byla realizována výstavba rodinných a činžovních domů na okrajích Bubenče, Dejvic, Břevnova, Smíchova a Košíř. Ve 30. letech 20. století vzniklo sídliště individuálních rodinných domů na Babě, které bylo vystavěno jako manifestace nové architektury a bylo obýváno elitou tehdejší společnosti. Ve stejné době vzniká více než 30 dalších projektů ucelených čtvrtí rodinných domků, které představují do současnosti prestižní adresy ve vnitřní Praze (obr. 4.5 na str. 92 Votrubec). Dále za hranicemi města jsou atraktivní zejména obce s kvalitním životním prostředím a dobrou dostupností (zejména železniční) do Prahy. Například Černošice nebo Klánovice slouží jako rekreační lokality nebo sezónní sídla pro zámožnější část společnosti (Linhart, Rak, Voženílek 1977: 99).

Ačkoliv pracovalo ve třicátých letech v pražském stavebnictví kolem 50 tisíc osob a roční přírůstek bytů dosahoval 10 tisíc rozmanité kvality od nouzových obydlí až po honosné vily, na konci třicátých let byla situace bydlení zejména chudších vrstev společnosti kritická. Např. podíl bytů o jedné místnosti činil v té době 25 %, o jedné místnosti a kuchyni 42 %. Významná část těchto stísněných bytů byla koncentrována vedle činžovních domů rovněž do nouzových kolonií, které tvořily relativně významnou příjmovou zónu v období rozvoje pražského průmyslu. Jejich výzkumem se v poválečných letech zabýval Ctibor Votrubec (1959, 1965). Nouzové kolonie vznikaly především živelně kolem předměstských průmyslových závodů a na periférii v období konjunktury a vysoké imigrace v letech 1927-28 a situace jejich obyvatel se obzvlášť zhoršila za hospodářské krize třicátých let. Největší koncentrace nouzových kolonií byla na konci padesátých let zaznamenána v Michli, Motole, Hrdlořezech, Hloubětíně a Střížkově. V těchto katastrálních obcích Velké Prahy přesahoval podíl nouzových a provizorních domů 30 %. Všechny zmíněné čtvrtě představovaly v té době periferní oblasti Prahy. Na stavbu nouzových kolonií poskytla pozemky obec. Statistický lexikon obcí eviduje v roce 1930 celkem 61 nouzových kolonií, po roce 1948 jejich počet pozvolna klesá.

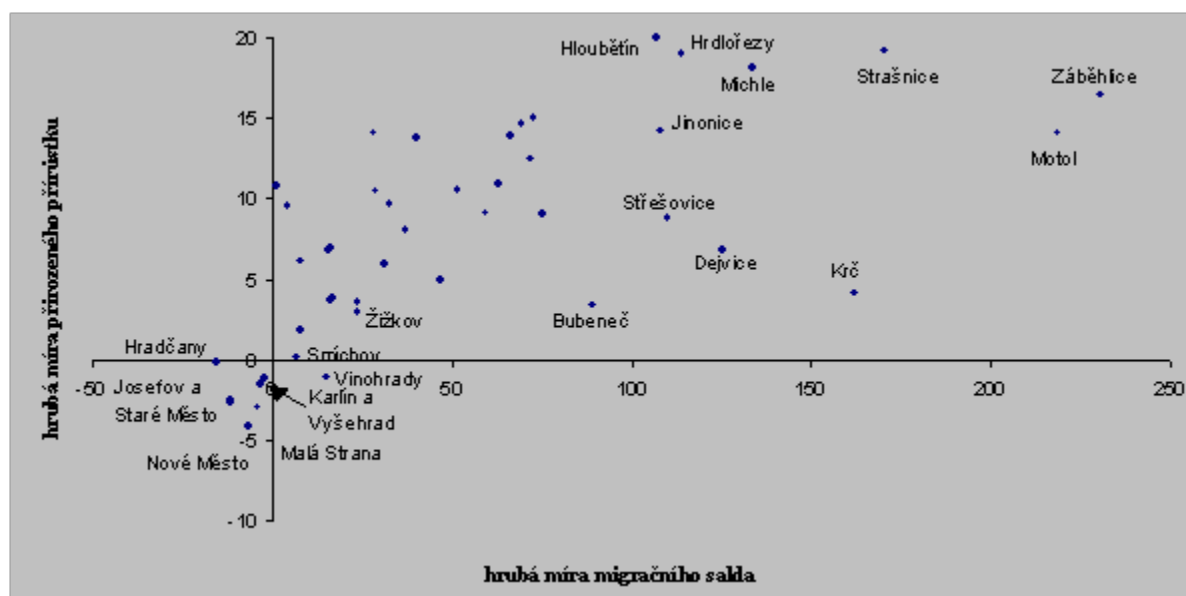
V roce 1946 popsal rozvoj Prahy výstižně Jiří Král (1946: 54): *"Urbanisace, poměšťování bližšího i vzdálenějšího okolí a soustředování obyvatelstva do Prahy, rychle tehdy zasahovala i do tohoto městského prostoru a ustavičně zvětšovala jeho okruh. Při tom přirozeně se také velmi rychle poměšťovaly i okolní, doposud převážně jen zemědělské vsi, ale současně také se stále víc a více rozvrstvovalo obyvatelstvo nejen Prahy, ale také jejího banlieue s hlediska sociálního. - Také četné vsi podléhají těmto změnám. Jejich obyvatelé se poměšťují, jejich ráz se mění, jejich způsoby života se přizpůsobují vlivům Prahy, která ostatně se stává, jako každé město současné doby, velkým magnetem, jenž je k sobě přitahuje a proměňuje v jejich zaměstnání do základů."* (str. 62). Praha byla v meziválečném období skutečným magnetem pro venkovské obyvatelstvo. Migrační přírůstek dosahoval ve třicátých letech 15-19 tisíc obyvatel za rok.

Jednalo se především o pracovní migraci dělníků pražských továren a zaměstnanců veřejného sektoru. V letech 1938 a 1939 po odtržení Slovenska a pohraničí se zvýšil přebytek přistěhovalých nad vystěhovalými z Prahy dokonce na 25-30 tisíc obyvatelů za rok. Celkově lze odhadnout, že Praha narostla stěhováním mezi roky 1920-1939 o zhruba 320 tisíc lidí a překročila 1 milion v roce 1939. Přelomem v migračním vývoji je válečné období, ve kterém až do roku 1947 Praha migrací ztrácí. Mnoho Pražanů bylo deportováno do koncentračních táborů nebo se nevrátilo z válečných front. Po roku 1945 se navracejí zpět většinou i lidé z pohraničí vyhnání na začátku války. Ve čtyřicátých letech ztratila Praha migrací zhruba 50 tisíc obyvatel a miliónovou hranici překročila znovu až počátkem 60. let.

Druhá světová válka zasáhla podstatně zejména do dosavadního rychlého rozvoje Prahy. Během válečných let se prakticky zastavila bytová výstavba a bylo navíc poškozeno přes 41 tisíc bytů (11 % bytového fondu města). I když ve srovnání s ostatními evropskými městy byly škody v Praze relativně malé, projevilo se pozastavení bytové výstavby umocněné válečnými ztrátami v dlouhodobé bytové krizi obyvatelstva Prahy. Například v desetiletí 1941-50 bylo postaveno necelých 9 tisíc bytů, což je méně než roční bytová výstavba ve 30. letech.

Sociální struktura a populační růst jednotlivých pražských čtvrtí v období před 2. světovou válkou byly relativně často a podrobně hodnoceny v publikacích sociologů (Musil 1968, Charvát, Večerník 1977; Matějů 1977, 1980 aj.), geografů (Moschelesová 1937, Lehovec 1944, Král 1946) a demografů (Boháč 1923).

Obr. 3 Komponenty populačního růstu čtvrtí Velké Prahy 1921-1930. Údaje jsou přepočteny na roční hrubé míry v promile.

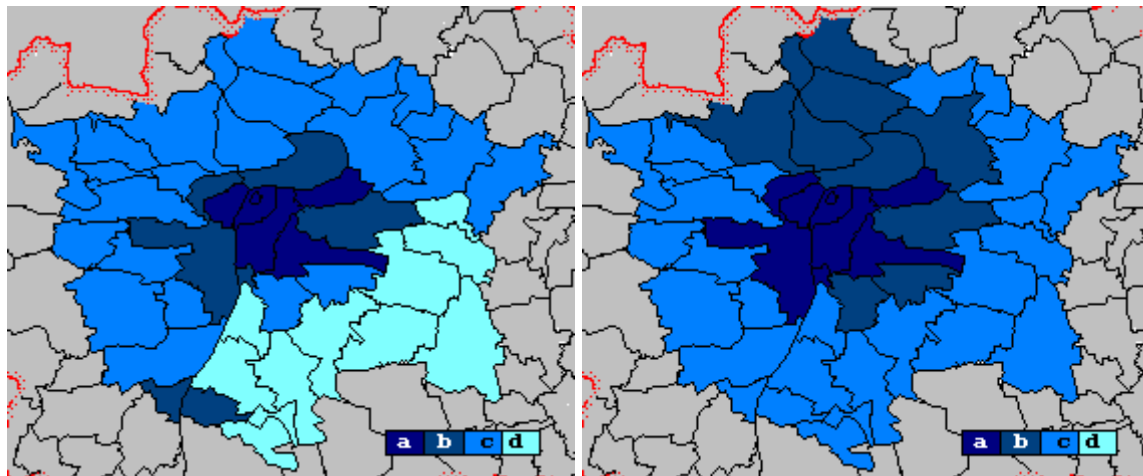

Antonín Boháč rozdělil v roce 1923 Velkou Prahu do pěti koncentrických zón (box 4.3). Ve vnitřní Praze se počet obyvatel na začátku 20. století měnil především v souvislosti s bouráním a novou výstavbou v asanačních částech Josefova, Starého a části Nového Města a s postupným zastavováním území uvolněným po zbourání hradeb (zejména na Hradčanech). Na Starém Městě, podobně jako u centrálních částí západních měst, dochází k postupnému úbytku počtu obyvatel. Na obrázku 4.5 je patrné, že v průběhu 20. let ubývaly čtvrti centrální Prahy jak přirozenou měnou, tak migrací. Stagnace populačního růstu v ostatních částech vnitřní Prahy je do značné míry způsobena velkým přírůstkem podnájemníků v centru města. Největší migrační přírůstky byly v tehdejší době patrné v rozvíjených částech na periferii Velké Prahy (Motol, Záběhlice, Strašnice a další). V těchto populačně mladých čtvrtích nalézáme i nejvyšší hodnoty přirozeného přírůstku obyvatelstva, který pozitivně koreluje s migračním saldem. Populační růst pražské periferie byl charakteristický imigrací mladých obyvatel. Nízký průměrný věk, velké zastoupení rodin s dětmi a vysoký podíl obyvatel dětského věku měly všechny rychle rostoucí čtvrti Velké Prahy ve 20. a 30. letech 20. století (viz obr. 4.6 a 4.7). Gradient

rodinného statusu měl v meziválečné Praze jasné vyjádření, tj. narůstající průměrný věk směrem od okrajů města do centra.

Obr. 4 Podíl dětí kategorie 0-14 let v Praze v roce 1921 (pouze dívky) (a = 10-14 %; b = 15-19 %; c = 20-24 %; d = 25-29 %)

Obr. 5 Podíl dětí kategorie 0-14 let v Praze v roce 1930 (bez domácího služebnictva a vojska) (a = 10-14 %; b = 15-19 %; c = 20-24 %; d = 25-29 %)

Boháč si vedle pečlivé analýzy socio-profesní struktury všiml i národnostního složení pražského obyvatelstva. Vnitřní Praha byla ve dvacátých letech relativně národnostně heterogenní. Mezi významné menšiny se řadili především Židé a Němci. Jejich statistické sledování je však obtížné, protože velká část židovského obyvatelstva se hlásila k německému jazyku. Boháč uvádí mezi lokalitami, které jsou charakteristické vysokým podílem Židů zejména Josefov (47 %). Více jak 20% zastoupení židovského obyvatelstvo bylo v roce 1921 v částech Starého a Nového Města a v severní části Vinohrad. Německá národnost byla koncentrována v podobných centrálních lokalitách, avšak v polohách vzdálenějších městskému centru, zejména na Novém Městě, Vinohradech a na Smíchově (části těchto čtvrtí měly více než 15 % německého obyvatelstva). Umístění národnostních menšin v předválečné Praze byla podobná jako v Burgessově modelu Chicaga ze stejného období, podobné je i rozčlenění obou měst do pěti koncentrických zón.

Sociální a ekonomický status Prahy na počátku 20. století je vyjádřen v práci Julie Moschelesové (1937), která se jej snažila popsat na základě zastoupení domácího služebnictva a dělníků v pražských čtvrtích. Autorka rozdělila Prahu na silné, slabé a extrémně slabé oblasti (viz obr. 4.8). Speciální kategorii tvořil Josefov, který byl označen jako velmi silný region s 67 služebními na 100 domácností a 13% zastoupením dělnických profesí v ekonomicky aktivním obyvatelstvu. Hodnoty pro ostatní regiony Velké Prahy jsou uvedeny v tabulce 4.

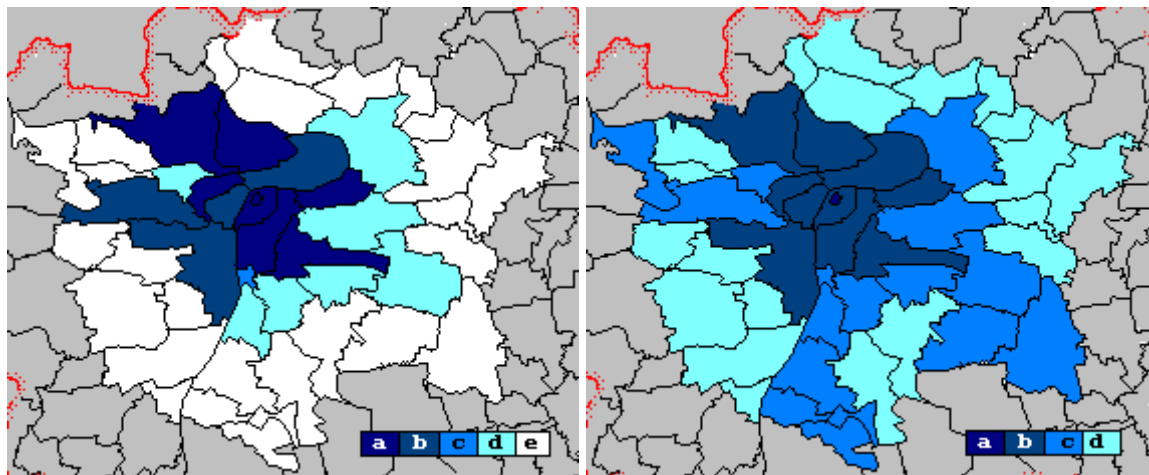
Tab. 4 Ekonomický status regionů Velké Prahy (Moschelesová 1937)

regiony	ukazatel	velmi silné	silné	slabé	velmi slabé
označení v mapě		a	b	c	d
Periferní pás	A	-	-	7,6-10,8	2,8-5,8
	B	-	-	49,8-55,4	58,8-70,5
Transitní pás	A	-	15,9-26,7	6,4-7,8	-
	B	-	28,3-41,7	45,4-56,8	-
Centrum	A	67,0	19,2-32,7	9,6	-
	B	13,0	28,6-37,2	48,4	-

Obr. 6 Sociálně ekonomický status Velké Prahy podle Krále (Obyvatelstvo sociálně: a - silné; b - silné a středně silné; c - středně silné d - středně silné a slabé; e - slabé)

Obr. 7 Sociálně ekonomický status Velké Prahy podle Moschelesové (a - velmi silný; b - silný; c - slabý; d - velmi slabý)

Typologii pražských čtvrtí vypracoval také Jiří Král (1946). Pokud srovnáme mapy vytvořené na základě prací obou autorů (6 a 7), zjistíme pouze nepatrné odlišnosti v hodnocení periferních částí města. Podle mého názoru, je lépe vyjádřen sociální (ekonomický) status jednotlivých čtvrtí v práci Krále. Zatímco Moschelesová vycházela ze statistických údajů censu, které bylo možno použít v periferních částech Prahy vždy jako agregát 2-3 katastrů, Král uplatnil především detailní znalost prostředí jednotlivých čtvrtí. Rozdílné hodnocení periferních částí je u Moschelesové zřejmě zkresleno použitím průměrných hodnot za oblasti sloučených katastrů. Pokud odhlédneme od drobných odlišností, můžeme konstatovat, že sociální rozvrstvení obyvatelstva Velké Prahy vykazovalo u obou autorů významné společné prvky. Sociálně silné oblasti se nacházely uvnitř města a směrem k periférii se postupně snižoval sociálně ekonomický status obyvatelstva. Nerozvinutá, venkovská periferie Velké Prahy prozatím nebyla významně sociálně diferencovaná a tvořila homogenní prstenec kolem vnitřního města. Tranzitní zóna s dynamickým vývojem obyvatelstva byla naopak diferencována na sociálně silné a slabé oblasti a více odpovídala sektorovému modelu sociálně prostorové struktury města.

Příčinou tohoto rozmístění byla trvajících sociální prestiž centra města, revitalizace (asanace) některých centrálních oblastí a selektivní residenční atraktivita jednotlivých částí města. Tuto atraktivitu ovlivňovala kromě persistence dobrých adres uvnitř města zejména kvalita životního prostředí vnitřních částí města. Zatímco v okolí továren, železnice, na strmých svazích, vyrostly dělnické čtvrtě a na stavebně nevhodných parcelách a v zahrádkářských koloniích nouzová městečka chatrčí a odstavených vagónů, jižní svahy, dobře dostupná místa, západní části města a další výhodné lokality byly zaplněny vilovými soubory nebo nájemními domy střední a vyšší vrstvy obyvatelstva. Takto sociálně diferencované území kapitalistického expandujícího města začalo být na konci 30. let ovlivňováno politickými a společenskými událostmi, které významně přeměnily mechanismy urbanizačního procesu v Praze.